

TRAFIKUTSKOTTETS BETÄNKANDE 24/2002 rd

Regeringens proposition med förslag till lag om ändring av lagen om enskilda vägar

INLEDNING

Remiss

Riksdagen remitterade den 1 oktober 2002 en proposition med förslag till lag om ändring av lagen om enskilda vägar (RP 163/2002 rd) till trafikutskottet för beredning.

Utlåtande

I enlighet med riksdagens beslut har grundlagsutskottet lämnat utlåtande i ärendet. Utlåtandet (GrUU 49/2002 rd) ingår som bilaga i detta betänkande.

Sakkunniga

Utskottet har hört

- regeringsråd Kaisa-Leena Välipirtti, kommunikationsministeriet
- byggnadsråd Mauri Heikkonen, miljöministeriet

- chefsjurist Seppo Kaasinen, Vägförvaltningen
- överdirektör Pauli Karvinen, Lantmäteriverket
- direktör Markku Tornberg, Centralförbundet för lant- och skogsbruksproducenter MTK
- chef för småkommunsärenden Markku Fagerlund, Finlands Kommunförbund
- generalsekreterare Fred Sundwall och advokat Outi Maunula, Finlands Ryttnarförbund
- vice ordförande Ismo Kovanen, Finlands Hippios
- ordförande Rauno Kohonen, Hevosmetsuriyhdistys.

Dessutom har utskottet fått skriftligt utlåtande från

— Finlands Idrott.

PROPOSITIONEN

Regeringen föreslår ändringar i de bestämmelser i lagen om enskilda vägar som gäller vägdelägarnas rätt att begränsa användningen av en väg för andra än vägdelägarnas. När staten eller kommunen med stöd av lagen om enskilda vägar eller någon annan lag understöder väglaget eller vägdelägarna gemensamt vid underhåll, förbättring eller byggande av en väg, får användningen av vägen för annat än trafik som gagnar vägdelägarna inte förbjudas.

Det föreslås att vägdelägarna eller väglaget inte bara skall få utfärda allmänt förbud mot användning av vägen för trafik med motor- eller hästfordon utan att vägdelägarnas eller väglagets tillstånd också skall behövas för sådan verksamhet på vägen som ordnas av någon annan än en vägdelägare och som medför olägenhet som inte är ringa. Under vissa förutsättningar kan då andra än vägdelägare förbjudas att använda vägen eller deras rätt att använda vägen begränsas.

Regeringen föreslår också att det skall bli lättare att genomföra ett ägobyte eller överföra ett område från en fastighet till en annan i samband med en vägförrättning. Sådana ägoregleringar kunde företas även i andra fall än då regleringen behövs för beviljande av vägrätt till en ny väg eller för byggande av en väg. Dessutom skall förrättningsmännen ha rätt att besluta om ägoregle-

ring även om ingen av sakägarna yrkat på det, förutsatt att ägoregleringen är viktig för att åstadkomma en ändamålsenlig fastighetsindeling. Vidare föreslår regeringen att även väghållaren av en allmän väg eller en banhållare får söka lokal vägförrättning för en enskild väg. I lagen föreslås även en del tekniska ändringar.

Lagen avses träda i kraft i början av 2003.

UTSKOTTETS ÖVERVÄGANDEN

Allmän motivering

Av de orsaker som framgår av propositionens motivering och med stöd av erhållen utredning finner utskottet propositionen behövlig och ändamålsenlig. Utskottet tillstyrker lagförslaget men med följande anmärkningar och ändringsförslag.

Regeringen konstaterar i motiveringen att jord- och skogsbruksutskottet i sitt betänkande JsUB 5/2001 rd om regeringens proposition med förslag till lag om ändring av lagen om finansiering av hållbart skogsbruk diskuterade frågan hur den föreslagna ändringen och rätten till stöd påverkar de begränsningar som får gälla för användningen av en väg. Tolkningen av 96 § i lagen om enskilda vägar har inte varit explicit i fråga om den lag enligt vilken det i bestämmelsen angivna statsbidraget beviljas. Högsta domstolen har i sitt avgörande HD1991:30 ansett att lån och understöd som av statens skogsförbättringsmedel beviljats vissa lägenheter för byggande av en enskild väg inte är sådana i 96 § 3 mom. lagen om enskilda vägar avsedda bidrag som skulle hindra väglaget att utfärda i 80 § 1 mom. i nämnda lag avsett förbud mot färdsl på vägen.

Allemansrätt

Grundlagsutskottet framhåller i sitt utlåtande att rättsordningen i Finland av tradition ansetts inbegripa en på sedvanerätt och delvis också lagstiftning baserad s.k. allemansrätt eller allmänna rättigheter att använda naturen som grundar sig på lagstiftning och som var och en kan åbe-

ropa utan hinder av någon annans äganderätt. Allemansrätten skyddas inte i grundlagen, men är enligt grundlagsutskottets mening inte helt utan betydelse för bedömningen av vilket slags inskränkningar grundlagen tillåter i rörelsefriheten för att skydda ägarens rättigheter.

Enligt propositionens motivering har allemansrätten beskrivits i den juridiska litteraturen som en sådan rätt att vederlagsfritt använda någon annans fasta egendom utan äganderätt eller särskilda rättigheter gällande egendomen. Utskottet konstaterar utifrån erhållen utredning att gemensamt eller åtminstone typiskt för allemansrättigheterna är att de inte orsakar skada eller olägenhet, dvs. att användningen generellt sett i allt väsentligt inte ger upphov till skador eller olägenheter och är avgiftsfri, vilket innebär att den som utnyttjar rätten inte behöver betala något. Den i allemansrätten ingående allmänna rätten att röra sig begränsas bl.a. av kravet att man inte får orsaka skada eller olägenhet och av de rättsliga bestämmelserna om skydd för hemfriden.

Jämfört med många andra länder är den traditionella allemansrätten mycket omfattande i Finland. Det är främst bara i de övriga nordiska länderna man påträffar samma rätt. Begreppet allemansrätt är inte enhetligt i de nordiska länderna, men trots en del skillnader är de legislativa och innehållsliga grundpremisserna gemensamma. Allemansrätten innebär över allt i Norden att man kan röra sig i naturen utan att markägaren kan förbjuda det eller att det skulle vara förbjudet i lag. Men allemansrätten kan inte utsträckas så långt att markägaren inte kommer åt att an-

vända sina marker. I samtliga nordiska länder kan allemansrätten begränsas genom naturvårdslagstiftning och lokala föreskrifter. Allemansrätten i Finland och Sverige liknar mycket varandra och ger i princip var och en rätt att röra sig på andras marker. I Norge garanteras rätten att röra sig i friluftslagen, som också anger vad som ingår i allemansrätten. Däremot har Danmark en rätt detaljerad lagstiftning som begränsar allemansrätten och ger markägarna stor bestämmanderätt när det gäller ägorna. Även på Island har markägarna samma rätt.

Allemansrätten är den samlade beteckningen för ett antal sedvänjor med gamla anor. De tillkom i en tid då Sverige—Finland hade få invånare och levnadsvillkoren var helt annorlunda. Eftersom vägnätet var glest eller obefintligt uppstod naturligt en sedvänja att ta sig fram över annans mark och att där också slå läger för natten. Färdades man med häst var det tillåtet att låta hästen beta på markerna utmed vägen. På sina håll fick man även utfodra dem med hö ur de lador man passerade. Mot slutet av 1800-talet när friluftslivet och turismen började växa fram fick allemansrätten den innebörd den har i dag.

Allemansrätten grundar sig huvudsakligen på sedvanerätt. De bygger alltså på urminnes hävd och det är främst genom domstolspraxis som gränserna för dem dras upp. Bestämmelser om allemansrättens innehåll ingår också delvis i lagstiftningen, såsom i vattenlagens 1 kap. 24—31 § om allmän användning av vattendrag. Andra viktiga bestämmelser ingår i strafflagens 28 kap. 11 och 14 §. Den förstnämnda paragrafen anger när allemansrätten överträds, medan den andra föreskriver vad som är tillåtet att samla in inom ramen för allemansrätten.

Den traditionella allemansrätten har ansetts omfatta rätt att till fots eller med skidor ta sig fram inom områden i naturtillstånd eller därmed jämförbara områden så länge det sker utan skada eller olägenhet. Rätten att röra sig är begränsad på gårdsplaner samt på sådana åkrar, ängar eller planteringar som kan ta skada av att någon rör sig där. Körning med motorfordon i terrängen ingår inte i allemansrätten utan är främst tillåten bara på allmänna vägar. Motordrivna for-

don får inte användas ute i terrängen på områden som ägs eller innehas av någon annan utan markägarens eller markinnehavarens tillstånd. Däremot är det tillåtet att promenera, åka cykel eller rida på enskilda vägar. Det är också tillåtet att köra med motorfordon på enskilda vägar, om detta inte särskilt förbjudits på behörigt sätt.

Invånare i glesbygderna har rätt att köra i terrängen på grund av svåra vägförhållanden och den ordinarie bostadens läge. Markägarens tillstånd till körning i terrängen behövs inte när det handlar om tjänsteuppdrag, sjuktransport, uppdrag inom brand- och räddningsväsendet, service av energi- och telekommunikationsanläggningar, nödvändiga servicearbeten inom skogsbruksområden, rennäring eller yrkesmässigt fiske. Det går bra att parkera ett fordon strax invid en väg om det inte skapar onödiga olägenheter.

Dessutom får man vistas tillfälligt — exempelvis bo i tält på tillräckligt långt avstånd från bostäder — inom områden där det också annars är tillåtet att röra sig. Allemansrätt innebär rätt att plocka bär, svamp och blommor i naturen, meta och pilka samt röra sig på sjöar och på vattendrag samt bada och tvätta sig där samt röra sig på is. Men de som utnyttjar allemansrätten får inte störa andra eller orsaka dem olägenhet. Det betyder att man bl.a. inte får störa hemfriden exempelvis genom att slå läger allt för nära bostäder eller föra oljud, skräpa ned i omgivningen eller köra med motorfordon i terrängen utan markägarens tillstånd.

Allemansrättens innehåll dikteras av de praktiska omständigheterna och därför kan det förekomma skillnader i syn mellan dem som utnyttjar rätten och markägaren. Utskottet vill därför understryka att båda parterna har rättigheter och skyldigheter.

Ridning och hästfordon

Enligt utredning till utskottet kan det obestriddligen anses förenligt med allemansrätten att röra sig i terrängen till fots, med skidor eller på annat jämförbart sätt och att ägarens tillstånd följaktligen inte krävs för det. Däremot är åsikterna om ridning inte lika entydiga i den juridiska litteratu-

ren. En del författare anser att ridning hör till allemansrätten så länge terrängen inte klart löper risk att skadas. Det finns också de som inte är lika förbehållslösa och anser att ridning, i likhet med körning med släde vintertid, utgör ett gränssfall med avseende på allemansrättens räckvidd. Författarnas uppfattning har i detta fall varit att sedvanerätten eventuellt ger anledning att anse att det är tillåtet att rida i terrängen, åtminstone på tydligt utmärkta stigar och kärrvägar, utan att orsaka skada eller olägenhet.

När det gäller hästfordon kan användningen av enskilda vägar enligt nu gällande lag och också enligt propositionen allmänt taget förbjudas, om personen i fråga inte har rätt till vägen.

Detaljmotivering

38 a §. Utgående från grundlagsutskottets utlåtande bör 4 mom. kompletteras med en hänvisning till att inlösningslagen skall tillämpas på grunderna för och fastställandet av ersättningen för inlösnings. Kommunikationsministeriet ser som ett bättre alternativ att hänvisningen i slutet av momentet till de i propositionen föreslagna paragraferna i fastighetsbildningslagen kompletteras med 200 § där grunderna för ersättningen finns angivna. De motsvarar inlösningslagens principer för full ersättning men har lagfästs senare och talar om saluvärde-, avkastningsvärde- och omkostnadsvärdeometoden. Också av denna anledning föreslår utskottet att 4 mom. kompletteras med en hänvisning till 200 § i fastighetsbildningslagen.

38 c §. Grundlagsutskottet menar i sitt utlåtande att det är skäl att precisera 4 mom., som säger att även någon annan sakägare än sökanden kan åläggas att delta i betalningen av ersättningar för en lokal vägförrättning i den mån det provas skäligt. Grundlagsutskottet anser att detta bör bindas till hur stor nytta sakägaren har av åtgärden. Kommunikationsministeriet uppger att fastigheterna inom området sannolikt drar allmän nytta av en lokal vägförrättning i form av bättre trafikförbindelser. Utgående från det ovan sagda föreslår utskottet att i slutet av 4 mom. läggs till en

passus om att hänsyn skall tas till den nytta vederbörande har av åtgärden.

80 §. Grundlagsutskottet framhåller i sitt utlåtande att målen för regleringen i propositionen är godtagbara utifrån de grundläggande fri- och rättigheterna men anser samtidigt att det föreslagna regleringssättet är mycket svåröverskådligt. Begreppen "verksamhet" och "olägenhet som inte är ringa" är mycket vaga och därför omfattande, bestämmelserna om vem som kan bevilja tillstånd är rätt komplicerade och kravet på att kommunen skall ge sitt samtycke till allmänt förbud mot användning av vägen leder till att beslutsfattandet blir invecklat. Lagförslaget i propositionen är enligt grundlagsutskottet så svåröverskådligt att det är ägnat att öka meningsskiljaktigheterna om tillämpningen och iakttagandet av lagen. Utskottet föreslår följaktligen att paragrafen förenklas bl.a. så att kravet på tillstånd bedöms utifrån verksamhet som klart höjer vägunderhållskostnaderna och att kommunens samtycke till allmänt förbud stryks.

I 1 mom. 1 punkten föreslås att den som använder vägen behöver tillstånd för verksamhet som anordnas av någon annan än vägdelägare och som klart höjer vägunderhållskostanderna. Utskottet föreslår att det i 1 mom. också föreskrivs om andra situationer då det behövs tillstånd att använda vägen. Varken propositionen eller utskottets ändringsförslag avser att ändra allemansrättens nuvarande innehåll och omfattning. Den rätt att röra sig som ingår i allemansrätten förutsätter att användningen skall ge upphov till så liten skada eller olägenhet som möjligt. Genom sitt ändringsförslag vill utskottet ge ett mått på den olägenhet som i fråga om enskilda vägar kan betraktas som en sådan olägenhet att verksamheten inte längre faller inom allemansrätten utan kräver tillstånd. Därför föreslår utskottet att kravet på tillstånd skall grunda sig på en klar merkostnad för underhållet av vägen. Denna olägenhet kan klart och tydligt påvisas.

Utskottet föreslår en annan ändring i 1 mom., nämligen att allmänna vägar får användas för sådana transporter inom jord- och skogsbruket som utförs med arbetshästar, även om transpor-

ten inte kommer en vägdelägare till godo. I de flesta fall arbetar de skogshuggare som kör till avverkningsstället med häst för en vägdelägare. Också när det är lättare att köra längs en annan enskild väg och eventuellt också delvis i terräng, bör skogsarbetare med häst enligt utskottet få förflytta sig till sin arbetsplats för att utöva sitt yrke. Enligt information till utskottet finns det i Finland ca 50 skogsarbetare med häst som arbetar på heltid och ungefär lika många som arbetar på deltid. Om det är mer än 15 kilometer från det ordinarie stallet eller det stall där hästen är inhyst, används hästen inte för förflyttningar. Av denna anledning anser utskottet att skogsarbetare med häst bör ha möjlighet att välja den kortaste vägen till arbetsplatsen.

Grundlagsutskottet anser att bestämmelserna om vem som kan bevilja tillstånd är krångliga. Utskottet föreslår endast en språklig omformulering av bestämmelsen och att det är en vägdelägare eller, om vägdelägarna bildar ett väglag, sysslomannen eller bestyrelsen som beviljar tillstånd till tillfällig användning av vägen. Däremot föreslår utskottet att 2 mom. kompletteras med en helt ny förtydligande andra mening, som föreskriver att tillstånd till regelbunden verksamhet beviljas av vägdelägarna eller väglagets stämma. När det gäller bruksavgiften för användning av vägen föreslår utskottet endast en språklig precisering av den finska lagtexten. Bruksavgiften skulle kunna tas ut för all användning enligt 1 mom. och skulle följaktligen även gälla sådana transporter inom jord- och skogsbruket som utförs med arbetshäst och som inte kräver tillstånd. Men det är absolut inte obligatoriskt att ta ut avgiften, utan det står parterna fritt fram att komma överens om saken.

För att 3 mom. skall bli tydligare föreslår utskottet att kommunens samtycke inte skall behövas för allmänt förbud mot användning av vägen. Momentet skulle motsvara den senare delen av 1 mom., men för systematikens skull föreslås att också icke-konstituerade vägföretag nämns där. Utskottet föreslår därför att det i momentet talas om "väg" i stället för om "väglagets

väg". I den sista meningen hänvisas till fall enligt 96 §, dvs. vägar med bidrag.

Utskottet har preciserat paragraferna på dessa punkter.

96§. Utskottet föreslår ingen ändring i den bestämmelse som säger om staten eller kommunen med stöd av denna eller någon annan lag understöder väglaget eller vägdelägarna gemensamt vid underhållet av en väg, får användningen av vägen för annat än trafik som gagnar vägdelägarna inte förbjudas under den period som understödet avser. Utskottet vill understryka att härnäst leder ett understöd för gemensamt vägunderhåll som staten eller kommunen betalar också med stöd av någon annan lag än lagen om enskilda vägar till att användningen av vägen inte får förbjudas. Meningen är också att vägen skall kunna stängas med kommunens samtycke, om annan trafik än sådan som gagnar vägdelägarna åsamkar fastighetens eller registerenhetens ägare avsevärd olägenhet.

Eftersom utskottet föreslagit en ny formulering för 80 § bör motsvarande ändringar införas i 96 § 1 mom. i hänvisningen till 80 § 1 mom. 1 punkten bör därför läggas till verksamhet som tydligt ökar underhållskostnaderna.

På förslag av kommunikationsministeriet föreslår utskottet att hänvisningen i 2 mom. till 1 mom. preciseras så att "trafik" kompletteras med "verksamhet".

Utskottet har omformulerat paragrafen i enlighet härmed.

101 a §. Utskottet föreslår under 80 § att kommunens samtycke inte skall behövas för förbud mot användning av vägen. Därför föreslår utskottet att hänvisningen till 80 § 3 mom. om kommunens samtycke stryks i paragrafen och att endast hänvisningen till 96 § lämnas kvar, en hänvisning som inte föreslås bli ändrad i propositionen.

Utskottet har ändrat paragrafen i enlighet härmed.

Förslag till beslut

Med stöd av det ovan sagda föreslår trafikutskottet

att lagförslaget godkänns med ändringar (Utskottets ändringsförslag).

Utskottets ändringsförslag**Lag****om ändring av lagen om enskilda vägar**

I enlighet med riksdagens beslut

ändras i lagen den 15 juni 1962 om enskilda vägar (358/1962) 33 a § 2 mom., 38 a §, 38 c § 1 mom., 52 § 1 mom. 11 punkten, 64 § 2 mom. 11 punkten, rubriken för 10 kap., 80 §, 89 a § 2 mom. samt 96 och 98 a §,

av dessa lagrum 33 a § 2 mom. sådan den lyder i lag 555/1995, 38 a § sådan den lyder i lag 521/1975 och i nämnda lag 555/1995, 38 c § 1 mom., 52 § 1 mom. 11 punkten och 98 a § sådana de lyder i lag 1079/2000, 89 a § 2 mom. sådant det lyder i nämnda lag 521/1975 samt 96 § sådan den lyder i lag 1606/1995 och i nämnda lag 1079/2000, samt

fogas till 24 §, sådan den lyder i nämnda lagar 521/1975 och 1079/2000, ett nytt 3 mom., till 38 c §, sådan den lyder i nämnda lag 1079/2000, ett nytt 4 mom. och till lagen nya 97 a och 101 a § som följer:

24 och 33 a §
(Som i RP)

38 c §
(1 mom. som i RP)

38 a §
(1—3 mom. som i RP)

En förutsättning för ägobyte och överföring av område är dessutom att åtgärden inte medför nämnvärd olägenhet för någon. I övrigt gäller i fråga om ägobyte och överföring av områden i tillämpliga delar 59, 65, 66 och 200 § fastighetsbildningslagen.

(5 mom. som i RP)

— — — — —
Ersättningar som orsakas av ordnandet av vägförbindelser vid en lokal vägförrättning som utförs på ansökan av väghållaren för en allmän väg eller av banhållaren, skall betalas av sökanden. Om någon annan sakägare har särskild nytta av arrangemangen kan denne åläggas att delta i betalningen av ersättningar i den mån det prövas skäligt *med hänsyn till den erhållna nyttan.*

52 och 64 §
(Som i RP)

10 kap.

Annan användning av väg och användning av annan mark tillfälligt såsom väg

80 §

Tillstånd av vägdelägarna eller väglaget behövs för användning av en väg

1) för (*utesl.*) verksamhet som anordnas av någon annan än en vägdelägare och som *klart höjer kostnaderna för vägenderhållet*, eller

2) för tillfälliga transporter som gagnar någon annan än en vägdelägare, *med undantag för transporter inom jord- och skogsbruket som utförs med arbetshäst.*

Tillstånd enligt 1 mom. för tillfällig användning av vägen (utesl.) kan (utesl.) beviljas av en vägdelägare eller, om vägdelägarna bildar ett väglag, av sysslomannen eller bestyrelsen. Tillstånd till regelbunden verksamhet beviljas av vägdelägarna eller väglagets stämma. För användning av vägen kan en bruksavgift enligt 26 § uppbäras av den som anordnar transporten eller verksamheten.

Vägdägarna eller väglaget kan likväl för dem som inte har rätt till vägen utfärda allmänt förbud mot användning av vägen för trafik med alla eller vissa slag av motor- eller hästfordon eller mot transport av arbetsmaskiner på vägen. (*Utesl.*) Ett förbud enligt detta moment utgör inte något hinder för färd till en vägdelägars fastighet i lovliga ärenden och hindrar inte *en vägdelägare eller, om vägdelägarna bildar ett väglag, sysslomannen eller bestyrelsen att bevilja ett ovan avsett tillstånd för tillfällig användning av vägen, om det finns vägande skäl därtill.* I fråga om vägar som får eller har fått statligt eller kommunalt bidrag gäller dock bestämmelserna i 96 §.

(4 och 5 mom. som i RP)

89 a §
(Som i RP)

96 §

Om staten eller kommunen med stöd av denna eller någon annan lag understöder väglaget eller vägdelägarna gemensamt vid underhållet av en väg, får användningen av vägen för annat än trafik som gagnar vägdelägarna inte förbjudas under den period som understödet avser. Detsamma gäller en väg för vars underhåll kommunen svarar på kommunens bekostnad. För regelbunden trafik på vägen krävs även i detta fall väglagets eller vägdelägarnas tillstånd, liksom för användning av vägen för verksamhet som *klart höjer underhållskostnaderna på det sätt* som avses i 80 § 1 mom. 1 punkten. Om annan trafik än sådan som gagnar vägdelägarna åsamlar fastighetens eller registerenhetens ägare avsevärd olägenhet, kan andra än vägdelägarna förbjudas att använda vägen eller deras rätt att använda vägen begränsas med kommunens samtycke.

Om staten eller kommunen med stöd av denna eller någon annan lag understöder väglaget eller vägdelägarna gemensamt vid förbättringen av en väg eller vid byggandet av en ny väg, eller vägen har byggts helt eller delvis med kommunens medel, skall under en tid av tio år efter att den sista bidragsposten har lyfts eller efter att kommunen har avslutat sitt vägarbete iakttas vad som föreskrivs i 1 mom. om användning av vägen för annan *verksamhet eller* trafik än sådan som gagnar vägdelägarna.

97 a och 98 a §
(Som i RP)

101 a §

Då kommunen beviljar samtycke enligt (*utesl.*) 96 § 1 mom. i denna lag till förbud eller begränsning som gäller användning av väg, beviljar kommunen samtidigt samtycke enligt 51 § 2 mom. vägtrafiklagen (267/1981) till uppsättande av trafikanordningar.

TrUB 24/2002 rd — RP 163/2002 rd

Ikraftträdelsebestämmelsen
(Som i RP)

Helsingfors den 17 januari 2003

I den avgörande behandlingen deltog

ordf. Erkki Pulliainen /gröna
vordf. Annika Lapintie /vänst
medl. Klaus Bremer /sv
Jyri Häkämies /saml
Erkki Kanerva /sd
Saara Karhu /sd
Risto Kuisma /sd
Eero Lämsä /cent

Raimo Mähönen /sd
Tero Mölsä /cent
Markku Rossi /cent
Ismo Seivästö /kd
Timo Seppälä /saml
Harry Wallin /sd
Lasse Virén /saml
Raimo Vistbacka /saf.

Sekreterare var

utskottsråd Mika Boedeker.